

se temizlenmiş olur. 5. Ovalamak ve kazı-
makla temizleme. Ayakkabı, mest, potin,
bot ve çizme gibi pisliği emmeyen giye-
cekler, hayvan dışkı gibi görünür bir pis-
lik dokunduğu zaman su ile temizlenebi-
leceği gibi keskin bir şeyle kazımak veya
yere sürtmekle de temizlenir. İdrar gibi gö-
rünmeyen pislikler ise kazımak veya sür-
tmekle temizlenmez, bunların yıkanması
gerekir. Donmuş yağ vb. katı yiyeceklerle
pislik düştüğü zaman pisliğin düştüğü ye-
rin çevresiyle birlikte kazınıp atılmasıyla o
şey temizlenir. Hz. Peygamber katı yağa
düşüp ölen fare için, "Onu ve çevresini atın,
yağı da yiyin" demiştir (Buhârî, "Vuđû",
67). 6. Kurutmak ve toprak serpmekle tem-
izleme. Yeryüzü ve yeryüzünde sabit olan
ot, ağaç, yere döşenmiş taş, tuğla ve kire-
mit gibi maddeler pis olunca güneş, rüz-
gâr ve ateşin etkisiyle kuruyup üzerlerin-
de pisliğin eseri kalmazsa bunlar temizlen-
miş sayılır ve üzerlerinde namaz kılınabi-
lir, ancak teyemmüm yapılamaz; çünkü
bu tür yerler temiz ise de temizleyici de-
ğildir. Fakat yerde sabit olmayıp koparılmış
veya çıkarılmış ot, taş, tuğla ve kire-
mit gibi şeyler pislik eseri gidinceye ka-
dar yıkamakla temiz olur; bunların kuru-
ması temizlenmeleri için yeterli değildir.
Pis olan bir yer, pislik eseri gidinceye ka-
dar üzerinden su akıtmak veya pisliğin ko-
kusu hissedilmeyecek şekilde temiz top-
rak serpmek suretiyle temizlenir. 7. Su-
yun akması, çekilmesi veya boşaltılması
yoluyla temizleme. İçine pislik düşmüş ve-
ya karışmış su, havuz yahut hamam kur-
nası temiz suyun gelip oradan akıp gitme-
siyle temizlenir; çünkü böyle bir su akar-
su hükmündedir. İçine necâset düşen ku-
yunun suyu zamanla çekilip kaybolunca
kuyu temizlenmiş sayılır; ancak necâset
eserinin bulunmaması gerekir. İçine pislik
düşen kuyu kural olarak suyunun tama-
men boşaltılmasıyla temiz olur. Bununla
birlikte kuyu bazı durumlarda içine düşen
pisliğin hacmine ve niteliğine göre belirli
miktarlarda su çıkarılmakla da temiz ha-
le gelir. 8. Yapı değişikliği yoluyla temizle-
me. Necis şeyin kimyasal yapısı değişirse
temiz hale gelir. Meselâ gübrenin yanıp
toprak, tezeğin yanıp kül olması, şarabın
sirkeye dönüşmesi ve pis zeytinyağının
sabun yapılması gibi. Ancak pis süt pey-
nir yapılmakla veya pis buğday öğütül-
mekle yahut bunun unundan ekmek ya-
pılmakla ya da pis susamın yağı çıkarıl-
makla bu maddeler temizlenmez. 9. Bo-
ğazlama yoluyla temizleme. Domuz dışın-
daki hayvanlar İslâmî usullere uygun bi-

çimde boğazlandığı zaman etleri ve deri-
leri temiz olur. Böyle bir deri üzerinde na-
maz kılınabilir. 10. Tabaklama yoluyla tem-
izleme. Domuz dışında meytenin derisi
tabaklanmakla temiz hale gelir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-ʿArab, "thr" md.; *et-Taʿrifât*, "tahâret"
md.; *Müsned*, I, 214, 237; Serahsî, *el-Mebsût*, I,
5, 10, 44, 90; Kâsânî, *Bedâʿiʿ*, I, 3-89; İbn Kudâ-
me, *el-Muğnî*, I, 50, 60, 86, 87, 291, 735, 737-
740; II, 350; Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-
İhtiyâr li-taʿlîl-i-Muhtâr* (nşr. Mahmûd Ebû Da-
kika), Beyrut 1395/1975, I, 7-37; İbnü'l-Hümâm,
Fethu'l-kadir (Bulak), I, 67, 75, 132, 133, 136,
137, 145, 147, 175; II, 244; Şemseddin er-Remlî,
Nihâyetü'l-muhtâc, Beyrut 1404/1984, I, 51,
61; Buhûti, *Keşşâfü'l-kınâʿ*, I, 24, 25-30, 40-42,
54, 184-187, 192-195; II, 118, 485; Kalyûbî, *Hâ-
şîye ʿalâ Şerhi Minhâcî'l-tâlibîn*, Beyrut, ts. (Dâ-
rû'l-fikr), I, 21, 22, 72, 75, 334; Muhammed b.
Ahmed ed-Desûkî, *Hâşîye ʿale-ş-Şerhi'l-kebir*, Ka-
hire 1328 → Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), I, 41, 49, 53,
54, 56, 59, 60, 78; Tahtâvî, *Hâşîye ʿalâ Merâkı'l-
felâh*, Kahire 1389/1970, s. 13-136; Sâlih el-Ez-
herî, *Cevâhirü'l-iklîl*, Beyrut, ts. (Dârü'l-maʿrife), I,
5, 11, 37, 38, 68, 71; A. J. Wensinck, "Nâdjîs", *El*,
III, 822; A. K. Reinhart, "Tahâra", *EP* (İng.), X, 99;
"Tahâret", *Mv.F.*, XXIX, 91-120; "Necâset", a.e.,
XL, 73-117; M. Revvâs Kalʿacî, *el-Mevsûʿatü'l-
fıkhiyyetü'l-müeyyese*, Beyrut 1421/2000, II,
1865-1871; Mehmet Şener, "Necâset", *İslâmʿda
İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*
(ed. İbrahim Kâfi Dönmez), İstanbul 2006, III,
1535-1543; "Tahâret", a.e., IV, 1903-1904.

SALİM ÖĞÜT

TAHÂVÎ

(الطحاوي)

Ebû Caʿfer Ahmed b. Muhammed
b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî
el-Mısrî et-Tahâvî
(ö. 321/933)

Hanefî fakihî ve muhaddis.

10 Rebülevvel 239 (19 Ağustos 853) ta-
rihinde Mısır'ın güneyinde Aşağı Saîd böl-
gesinde Nil nehrinin batı yakasındaki Eş-
mûnîn'e bağlı Tahâ köyünde dünyaya gel-
di (İbn Asâkir, V, 368). İbn Hallikân, İbn Ke-
sîr, Bedreddin el-Aynî gibi birçok müellif
Sem'ânî'ye dayanarak doğum tarihini 229,
Saymerî ve Şirâzî 238, Makrîzî Rebülevvel
236 (Eylül 850) olarak verirse de biyografi
yazarlarının çoğunluğu, talebesi İbn Yûnus
aracılığıyla bizzat kendisinden gelen rivaye-
te göre 239 (853) yılında doğduğunu kay-
deder. Sem'ânî'nin eserinde (*el-Ensâb*, IV,
67; VIII, 218) 239 yılının zikredilmesi de
229 rivayetinin yanlış istinsahtan kaynak-
landığını göstermektedir. Hamevî'ye göre
Tahâ'ya nisbet edilmekle birlikte esasen
buralı değildir. Nil'in doğu yakasında Tah-

tût adlı bir köyden olduğu halde bu ad hoş
olmayan bir anlamı çağrıştırdığından ken-
disi bu köye nisbet edilmeyi istememiştir
(*Muʿcemü'l-büldân*, IV, 22). Mısır'ın fethin-
den sonra Yemen'den buraya gelip yerleşen
dedelerinin soyu Ezd kabilesinin bir
kolu olan Hacr'e dayanır. Dedesi ordu ku-
mandanlığı yapmış, babası şiir ve edebi-
yatla uğraşmıştır. Nitekim Tahâvî eserler-
inde zikrettiği bazı beyitlerin tashihi ko-
nusunda babasının bilgisine başvurmakta-
dır (*Şerhu müşkilî'l-âşâr*, I, 259). Annesi
İmam Şâfî'nin ilim meclisinde bulunmuş
ve Râfîî zekât konusunda ondan nakilde
bulunmuştur. İmam Şâfî'nin önde gelen
Mısırlı talebelerinden Müzenî Tahâvî'nin da-
yısıdır.

Bir ilim muhitinde dünyaya gelen Ta-
hâvî ilk eğitimini Ebû Zekeriyâ Yahyâ b.
Muhammed b. Amrûs'tan aldı. Ardından
Halef b. Hişâm'ın kıraatini Mûsâ b. İsâ-
dan okudu; kendisinden bu kıraati Hişâm
b. Muhammed b. Kurre el-Mısrî rivayet
etti. Tahâvî'nin yetişmesinde ilk hadis ve
fıkıh derslerini aldığı dayısı Müzenî öne-
mli rol oynadı. Müzenî'den İmam Şâfî'nin
Kitâbü's-Sünen'ini rivayet eden Tahâvî
başlangıçta Şâfî iken yirmi yaşlarında Ha-
nefî mezhebine geçti. Mezhep değiştirme-
sinde, ders esnasında geçen ince bir me-
seleyi birkaç tekrara rağmen anlamama-
sı üzerine Müzenî'nin öfkelenip, "Senden
bir şey olmaz" demesinin veya onun sü-
rekli biçimde Ebû Hanîfe'nin kitaplarını in-
celediğini görmesinin etkili olduğu söyle-
nir. Müzenî'nin derslerini bırakan Tahâvî,
260 (874) yılında Mısır'a kadı olarak tayin
edilen Ebû Caʿfer Ahmed b. Ebû İmrân el-
Bağdâdî'nin derslerine yirmi yıl kadar de-
vam edip Hanefî mezhebini öğrendi. Mı-
sır Valisi Ahmed b. Tolun Tahâvî'yi, Dımaşk
Kadısı Ebû Hâzîm'in gönderdiği belgelerle
ilgili bir meseleyi bizzat kendisiyle gö-
rüşerek incelemesi için 268'de (881) Dı-
maşk'a gönderdi. Burada kaldığı süre içe-
risinde Ebû Hâzîm'den fıkıh ve hadis tah-
sil etti; ayrıca Gazze, Askalân, Taberiye ve
Kudüs'ü dolaşarak buralarda karşılaştığı âlim-
lerden faydalandı ve 269 (882-83) yılında
Mısır'a döndü. Mısır Kadısı Bekkâr b. Ku-
teybe'den fıkıh ve hadis dersleri aldı. Ta-
hâvî'nin fıkıh öğrendiği hocalarından İbn
Ebû İmrân, İbn Semâa ve Bişr b. Velîd el-
Kindî'nin; Bekkâr b. Kuteybe, İsâ b. Ebân
ve Hilâl b. Yahyâ'nın (Hilâlürre'y); Ebû Hâ-
zîm, Kâdî İsâ b. Ebân'ın; bunlar da Ebû Yû-
suf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'den
birinin veya her ikisinin öğrencisidir.
Tahâvî'nin dönemin büyük Hanefî fakihî

Kerhî ile hac sırasında bir araya geldiği bilinmektedir (İbnü'l-Murtazâ, s. 130).

Tahâvî'nin 300'ü aşkın hadisçiden rivayette bulunduğu kaydedilmektedir. Hadis hocaları arasında Müzenî, Nesâî, Muhammed b. Huzeyme b. Râşid el-Basrî, Rebî b. Süleyman el-Cîzî, İsâ b. İbrâhîm el-Gâfîkî, Yûnus b. Abdülâlâ, Ebû Abdullah İbn Abdülhakem, Rebî b. Süleyman el-Murâdî, Ebû Zür'a ed-Dîmaşkî ve Süleyman b. Şuayb el-Keysânî gibi âlimler yer almaktadır. Onun hadis hocaları hakkında Abdülazîz b. Ebû Tâhir et-Temîmî (İbn Asâkir, VIII, 374) ve Bedreddin el-Aynî (*Meğâni'l-ahyâr fi şerhi esâmî ricâli Me'âni'l-âşâr*, Beyrut 2006) birer eser kaleme almışlardır. Tahâvî'nin talebelerinden Ebû Bekir ed-Dâmegânî gibi kendisinden fıkıh tahsil etmiş meşhur âlimler bulunmakla birlikte öğrencilerinin büyük çoğunluğunu ondan hadis rivayet eden kişiler oluşturmaktadır. Bunların arasında oğlu Ebû'l-Hasan Ali, Ebû Muhammed Abdülazîz b. Muhammed et-Temîmî el-Cevherî, Muhammed b. Bedr el-Kinânî, İbnü'l-Haşşâb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Mekki b. Ahmed b. Sa'düye el-Berdaî, Ebû'l-Kâsım Mesleme b. Kâsım el-Kurtubî, zamanının Zâhirîler'inin lideri olan Kâdî Ebû'l-Kâsım Ubeydullah b. Ali ed-Dâvûdî, Ebû Muhammed Hasan b. Kâsım b. Abdurrahman el-Mısrî, İbnü'l-Mukrî el-İsfahânî, Taberânî, Ebû Saïd İbn Yûnus, İbn Adî, Meymûn b. Hamza el-Ubeydilî ve Ebû Ca'fer en-Nehhâs zikredilebilir.

Hanefî mezhebinin teşekkül döneminde Tahâvî fıkıhın çeşitli alanlarında kaleme aldığı eserlerle mezhebin oluşumuna ve yayılmasına, farklı türlerde literatürün ortaya çıkışına öncülük etmiştir. Hocaları arasında Ebû Yûsuf ile Muhammed'in önde gelen öğrencilerinin yer alması kendisine imamların görüşlerini, mezhebin inceliklerini ve bu görüşlere ilişkin rivayet farklılıklarını sağlam kaynaklardan öğrenme imkânı vermiştir. Hanefî imamlarının fikirlerine dair ilk özet eser olan *el-Muhtasar*'ı, İmam Muhammed'in *el-Câmi'u's-şâgîr* ve *el-Câmi'u'l-kebir*'ine yazdığı şerhleri, mezhep görüşlerinin hadisle temellendirilmesine yönelik hacimli kitapları ve mahkeme sicili düzenleme usulünü konu edinen şürûh ilmine dair eserleriyle Hanefî fıkıh literatürüne önemli katkılar sağlamıştır. Özellikle *İhtilâfû'l-ulemâ'* adlı hilâfiyat eserleriyle Hanefî imamları yanında diğer mezhep imamlarının ve erken dönem müctehidlerinin görüşlerini sonraki nesillere aktarmıştır. Mâlikî âlimlerinden İbn

Abdülber en-Nemerî, Tahâvî'nin fukahânın görüşlerinin tamamını bildiğini, ayrıca Hanefî imamların sîret ve haberlerine en çok vâkıf olan kişilerden sayıldığını ifade ederek (*Câmi'u beyâni'l-ilm*, II, 897) eserlerinde görüş ve değerlendirmelerine yer verir; Kâsânî de Tahâvî'yi Selef'in görüşlerini en iyi bilen kimse olarak niteler (*Bedâ'i*, II, 213).

Ancak Tahâvî'nin Hanefî fıkıhındaki yeri ve mezhebin oluşum sürecine katkısı hususunda farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Saymerî ve Ebû İshak eş-Şîrâzî gibi âlimler Tahâvî'nin Mısır'daki Hanefîler'in reisi olduğunu kaydeder. İbn Hazm Kur'an, hadis ve hilâfiyat alanlarındaki bilgisini takdir ettiği Tahâvî'nin bir taraftan Ebû Hanîfe ve öğrencilerine muhalefet ettiğini ve âdeta Hanefîler'in usul ilkesi haline gelen istihsanı benimsemediğini söylerken diğer taraftan onu koyu mezhep taassubuyla suçlar (*el-İhkâm*, IV, 83; VI, 16, 122, 143). Kemalpaşazâde'nin fakihlerle ilgili tasnifinde Tahâvî'ye usul ve fûrûda mezhep imamına muhalefet edemeyen, fakat onlardan bir rivayet bulunmayan meselelerde ictihad edebilen meselede müctehid tabakasında yer verilmiştir (Kınalızâde Ali Efendi, s. 94-95). Usul ve fûrûa ait birçok meselede mezhep imamına muhalefet etmesinden dolayı Tahâvî'nin ictihad mertebesine ilişkin bu değerlendirmenin tartışmaya açık olduğunu söyleyen Abdülazîz ed-Dihlevî, Leknevî ve Kevserî gibi âlimler ise onun mutlak müctehid mertebesinde veya en azından Ebû Yûsuf ve Muhammed ile aynı tabakada bulunduğu görüşündedir. Nitekim Ebû Hanîfe'nin her fikrini kabul etmediğini, taassup sahibinden başkasının mukallit olamayacağını belirten Tahâvî (İbn Hacer, I, 280), *Şerhu Me'âni'l-âşâr*'ın mukaddimesinde birçok konuda âlimlerin te'vilini ve delillerini zikrederken kendisine göre bunlardan sahih olanı kitap, sünnet, icmâ, sahâbe ve tâbiinin mütevâtir olan sözleriyle delillendirdiğini ifade edip kendisini mezhep imamlarının görüşleriyle bağımlı kabul etmez, onlara muhalif görüşler ileri sürmekten çekinmez ve adı geçen eserinde zaman zaman benimsediği görüşün Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed'in görüşlerine aykırı olduğunu açıkça söyler (meselâ bk. *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, II, 188, 214, 259, 262, 266; III, 131, 132; IV, 202, 233, 236). Diğer taraftan Hanefîler'in dayandığı bazı hadislerin sabit olmadığını söylemiş (*a.g.e.*, I, 94-96) ve onun bu tür değerlendirmeleri zaman zaman Şâfiîler tarafından Hanefîler'e karşı

kullanılmıştır (meselâ bk. Mâverdî, I, 50; Nevevî, I, 143, 170). Bunun yanında Tahâvî, Hanefî imamlarının ihtilâf ettikleri meselelerdeki tercihleri ve Hanefî imamlarından bir rivayetin bulunmadığı konulardaki tahrîcleriyle dikkati çekmektedir. Bu tercih ve tahrîclerine Serahsî'nin *el-Meb-sûf*, Kâsânî'nin *Bedâ'i'u's-şanâ'i'* ve Burhâneddin el-Merginânî'nin *el-Hidâye* gibi mezhebin temel eserlerinde yer verilmiştir.

Tahâvî'nin önde geldiği alanlardan biri de hadis ilmidir. Hadislerin ve hadis ilimlerinin tedvin edildiği bir dönemde yaşayan Tahâvî'nin eserleri incelendiğinde nâsih-mensuh, ilelül-hadis, garîbül-hadis, te'vilü muhtelifül-hadis, cerh ve ta'dîl gibi konularda söz sahibi olduğu görülür. Talebesi hadis hâfızı Ebû Saïd İbn Yûnus'un hocası hakkındaki "sika ve sebt" nitelmesi sonraki hadisçilerin çoğunluğu tarafından kabul görmüştür. Hadis ricâli ve ilelül-hadîste geniş bilgiye sahip olan hadis hâfızlarından Ebû Ya'lâ el-Halîlî Tahâvî'nin hadis bilgisine dikkat çekmiş (*el-İrşâd*, I, 432), Nevevî onu "Hanefîler'in hadisteki imamı" (*el-Mecmû'*, I, 143, 170), Zehebî "Mısır diyarının muhaddisi, fakihî ve büyük hâfız" olarak anmış (*A'lâmü'n-nübelâ'*, XV, 27) ve sadece hadislerin ve râvilerin değerlendirilmesinde kaynak olan *Tezki-retü'l-huffâz*'ında (III, 808-810) ona da yer vermiştir. Bununla birlikte Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, İbn Teymiyye ve İbn Haldûn gibi âlimler Tahâvî'nin hadisçiliğine yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Tahâvî'nin özellikle *Şerhu Me'âni'l-âşâr*'ına yönelik eleştiriler getiren Beyhakî, onu hadis ilmini bilmemekle itham edip yaptığı işin sadece hadis ehlinde duyduğu şeyleri incelemeksizin bir araya getirmekten ibaret olduğunu söylemiş ve mezhebine uygun düşen zayıf hadisleri sahih, uygun düşmeyen sahih hadisleri de zayıf göstermekle suçlamıştır (*Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr*, I, 219-220, 406). İbn Teymiyye de Tahâvî'nin çokça hadis rivayet ettiğini, fakih ve âlim olduğunu kabul etmesine rağmen hadis tenkidi hususunda bir hadisçi gibi davranmadığını, hadisleri tercih konusunda çoğunlukla kıyasa başvurduğunu, bu yüzden eserine aldığı hadislerin çoğunu isnad bakımından cerhedilmiş hadislerin teşkil ettiğini söyler (*Minhâcü's-sünne*, VIII, 195-196). İbn Haldûn, Tahâvî'nin *el-Müsned*'inin değerli olduğunu ifade etmekle birlikte mestûrül-hâl vb. kimselerden rivayette bulunması sebebiyle kabul şartları bakımından Buhârî ve Müslim'in

sahihlerinin ve hatta sünenlerin dengi olmadığını ileri sürer (*Mukaddime*, s. 445). Tahâvî'nin hadisçiliğiyle ilgili bu tür değerlendirmeler kendisini eleştirenler için de söylenebilecek tarafsız bir tutum şeklinde görülebilir. Zira onun büyük bir hadisçi olduğu çoğunluk tarafından kabul edilmiş, sonraki pek çok eserde rivayetlerine ve değerlendirmelerine yer verilmiştir. Ancak Tahâvî, *Şahîhayn* müelliflerinin yaptığı gibi sahih hadislerden oluşan bir mecmua derleme yoluna gitmemiştir. Onun amacı delil olarak kullanılan rivayetleri toplayıp değerlendirmekten ibarettir. Bu sebeple eserlerindeki bazı rivayetlerin sened açısından problem taşıması bir kusur sayılmaz. Nitekim *el-Hâvî fi beyâni âşârî't-Tahâvî* adlı eserinde Tahâvî'nin *Şerhu Me'âni'l-âşâr*'ındaki hadislerin isnadlarını inceleyen ve buradaki rivayetlerin *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere mevcut hadis mecmualarındaki yerlerini gösteren Abdülkâdir el-Kureşî, Beyhakî'nin Tahâvî'ye yönelik eleştirilerini haklı kılacak bir şey rastlamadığını belirtir (*el-Cevâhirü'l-muğıyye*, IV, 570-572). Tahâvî eser verme, talebe okutma gibi faaliyetler yanında fikhî birikimini pratik alana yansıtma imkânı elde etmiş, Mısır kadılarında kâtiplik, nâiblik ve sâhibü'l-mesâil (şahitlerin tezkiesinden sorumlu memuriyet) görevlerinde bulunmuştur. İbnü'n-Nedîm'in, zamanında ilim ve zühd bakımından eşsiz olduğunu kaydettiği Tahâvî (*el-Fihrist*, s. 260) hükümdarların ve kadıların saygı duyduğu bir âlimdi. Ölümünü 322 yılı olarak veren İbnü'n-Nedîm istisna edilirse Tahâvî kaynaklarının hemen hepsine göre 321'de Zilkade ayının başında (Ekim 933) vefat etmiş ve Kahire'nin Karâfe semtinde Sefhulmukat-tam'a defnedilmiştir.

Eserleri. 1. *el-Akîdetü't-Tahâviyye**. Ebû Hanîfe ile öğrencileri Ebû Yûsuf ve Muhammed'in itikadî görüşleri çerçevesinde Sünnî itikad esaslarını ihtiva eden bir risâledir. İslâm dünyasında Sünnî çevrelerde büyük kabul görmüş ve üzerine birçok şerh yazılmış, müstakil şekilde ve şerhleriyle birlikte birçok neşri yapılmıştır (Kazan 1893; Halep 1340; nşr. Abdullah b. Muhammed b. Humeyd, *Resâ'ilü's-selef* içinde, Mekke 1394/1974; Beyrut 1398). Eser E. E. Elder tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiştir ("al-Ṭahâwî's Bayân al-Sunna wa'l-Jamâ'a", *The Macdonald Presentation Volume*, Princeton 1933, s. 133-144). Arif Aytekin, Türkiye'deki nüshalarıyla da karşılaştırarak eseri *Ehl-i Sünnet İnanç Esasları: Tahâvî ve Akâid Ri-*

sâlesi adıyla tahkik ve tercüme etmiş (İstanbul 1985), ayrıca *Tahâvî Akidesi ve Selef Akidesindeki Yeri* adıyla bir çalışma yapmıştır (İstanbul 1996). **2. *Ahkâmü'l-Kur'ân****. Sûre ve âyet tertibi esas alınarak yazılmış, diğer ahkâm tefsirlerinden farklı şekilde fikhî bablarına göre tertip edilmiş, konuyla ilgili âyetler bir yere toplanmıştır. Eserde mezhep imamları başta olmak üzere meşhur fakihlerin görüşlerine yer verilmiş ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Eserin bilinen tek yazması, Samsun Vezirköprü Fâzıl Ahmed Paşa Kütüphanesi'nde bulunan (nr. 814) yarıksi eksik nüshadır. Bu nüsha Sadettin Ünal tarafından neşredilmiştir (I-II, İstanbul 1416-1418/1995-1998). Emrullah İşler *Tahâvî* (ö. 321/933) ve *Ahkâmü'l-Kur'an'ı* adıyla bir doktora tezi hazırlamıştır (1993, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). **3. *Me'âni'l-âşâr****. Kureşî'nin tahâvî'nin ilk kitabı olduğunu belirttiği ve fikhî sistematığına göre mezhepler arasında tartışılan hadislerin incelendiği eser üzerine (I-II, Leknev 1300-1302; Kalküta 1375; nşr. Muhammed Zührî en-Neccâr ve Muhammed Seyyid Câdelhak, I-IV, Kahire 1386-1388/1966-1968; Beyrut 1399-1414/1979-1994; nşr. İbrâhim Şemseddin, Beyrut 2001) çeşitli şerh ve ihtisar çalışmalarının yanı sıra ricâliyle ilgili çalışmalar yapılmıştır. M. Beşir Eryarsoy eseri *Şerhu Me'âni'l-âşâr: Hadislerle İslâm Fikhü* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir (I-VI, İstanbul 2007-2008). **4. *Müşkilü'l-âşâr****. Kureşî'ye göre Tahâvî'nin son eseri olan kitap ihtilâfî'l-hadîse dair çalışmaların en kapsamlısıdır. Haydarâbâd'da eksik olarak gerçekleştirilen baskısı yanında (I-IV, 1333/1914) Şuayb el-Arnaût tarafından son cildi fihrist olmak üzere *Şerhu Müşkili'l-âşâr* ismiyle ve titiz bir çalışma ile neşredilmiştir (I-XVI, Beyrut 1408/1987, 1415/1994). **5. *es-Sünenü'l-me'sûre* (Sünenü's-Şâfi'i)**. Tahâvî'nin Müzenî kanalıyla Şâfiî'den rivayet ettiği hadisleri içermektedir. Muhtemelen Ebû Ya'lâ el-Halîlî'nin *el-Müsned* ve Kureşî'nin *Müsnedü's-Şâfi'i* adıyla zikrettiği eserle aynı olan kitabın değişik neşirleri yapılmıştır (Kahire 1315/1897; nşr. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî, Beyrut 1407/1986; nşr. Halîl İbrâhim Molla Hâtır, Cidde 1409/1988). **6. *Kitâbü't-Tesviye beyne haddeşenâ ve ahberenâ*** (nşr. Muhammed Azîz [Uzeyr] Şems, *Mecelletü Şavti'l-ümme*, Benâres [Varanasi] 1410/1990; nşr. Semîr b. Emîn ez-Züheyri, Riyad 1410; nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, *Hams resâ'il fi 'ulûmi'l-hadîs* içinde, Beyrut 2002). Risâleyi İbn Abdülber en-Nemerî *Câmi'ü beyâni'l-ilm* adlı eserinde özetlemiştir

(s. 1146-1150). Latîfürrahman el-Behrâicî el-Kâsimî, Tahâvî'nin sekiz eserinde zikrettiği hadisleri alfabetik olarak sahâbe isimleri ve konu başlıklarına göre derleyip *Müsnedü'l-İmâm e't-Tahâvî* adıyla yayımlamıştır (I-X, Dübey 1426/2005). **7. *el-Muhtaşar*** (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî, Kahire 1370/1951). Hanefî fikhinin ilk muhtasarı sayılan eserin (*el-Muhtaşar*, neşredenin girişi, s. 3) eserin bazı kaynaklarda *el-Muhtaşarü'l-kebir* ve *el-Muhtaşarü's-şagîr* şeklinde iki versiyonu bulunduğu kaydedilmektedir (İbnü'n-Nedîm, s. 260; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğıyye*, I, 277). Fihristlerin incelenmesinden de anlaşılacağı gibi büyük ölçüde Müzenî'nin *el-Muhtaşar*'ındaki tertibin esas alındığı eserin (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1627) mukaddimesinde müellif Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed'in görüşlerine yer verdiğini belirtirse de eserde bu üç imamın yanı sıra Züfer b. Hüzeyl'in fikirlerine de yer vermiştir. *el-Muhtaşar*'da dikkati çeken bir özellik, imamlar arasında ihtilâf bulunması halinde "ve bihî ne'hu" (bunu esas alınız) sözüyle bu görüşlerden birinin tercih edilmiş olmasıdır. *el-Muhtaşar* üzerine pek çok şerh yazılmış olup Kâtib Çelebi bazı özelliklerine yer verdiği dokuz şerh zikretmiştir. Cessâs, Şemsüleimme es-Serahsî, Ebû Nasr Ahmed b. Mansûr et-Taberî es-Semerkindî (Kâtib Çelebi kendisinin bu şerh üzerine bir tezip çalışması yaptığını ifade eder), Hüseyin b. Ali es-Saymerî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Akta' el-Bağdâdî, Ali b. Muhammed el-İsbicâbî, Ebû'l-Meâli Bahâeddin Muhammed b. Ahmed el-İsbicâbî el-Merginânî (*el-Hâvî fi Muhtaşari't-Tahâvî*) ve İbn Kutluboğa'nın şerhleri bunlar arasında sayılabilir (a.g.e., a.y.). Kitap hakkında yapılan çalışmalar ve kaynaklardaki referanslar dikkate alındığında, Tahâvî'nin birçok konuda Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmesi sebebiyle *el-Muhtaşar*'ın mukallit Hanefîler arasında yaygınlık kazanmadığı şeklindeki değerlendirmeye (Abdülazîz ed-Dihlevî, s. 161) pek isabetli görünmemektedir. Cessâs'ın şerhinin birinci cüzü Muhammed İsmetullah b. İnâyetullah, ikinci cüzü 1412'de (1991) Saîd Muhammed Yahyâ Bekdaş, üçüncü cüzü 1415'te (1994) Muhammed Ubeydullah Han ve dördüncü cüzü 1418'de (1997) Zeyneb Fülâte tarafından Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi'nde doktora tezi olarak tahkik edilmiştir. **8. *İhtilâfü'l-ulemâ'* (el-İhtilâf beyne'l-ulemâ')**. Saymerî bu eserin bir benzerinin yazılmadığını (*Ahbârü Ebî Hanîfe*, s. 162), İbnü'n-Nedîm seksen kadar bölüm içeren hacimli bir eser olma-

sına rağmen tamamlanmadığını ve Kâtib Çelebi 130 kûsur cüz teşkil ettiğini belirtir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 32). Aslının varlığı bilinmeyen eserin Cessâs tarafından yapılan ihtisar önce eksik olarak *İhtilâfî'l-fukahâ'* adıyla (nşr. Muhammed Sagîr Hasan el-Ma'sûmî, İslâmâbâd 1971), ardından tamamı *Muhtaşaru İhtilâfî'l-ulemâ'* ismiyle (nşr. Abdullah Nezîr Ahmed, I-V, Beyrut 1416/1995) yayımlanmıştır. Cessâs'ın muhtasarından anlaşılacağı üzere fikhî ihtilâfları konu alan eser Hanefî mezhebi imamları ile Mâlik, Şâfiî, Evzâî, İbn Ebû Leylâ, Süfyân es-Sevrî, Leys b. Sa'd, Hasan b. Hay gibi fakihlerin görüşlerinin yanı sıra sahâbe ve tâbiînin görüşleri ve Tahâvî'nin kendi değerlendirmelerini ihtiva etmektedir. 9. eş-Şürûtü'l-kebir. Tahâvî'nin şürût ilmine (ilmü'l-vesâik) dair yazdığı üç eserden biri olup "Kitâbü Ezkârî'l-hukûk ve'r-rühûn" ve "Kitâbü's-Şüf'a" bölümlerini Joseph Schacht neşretmiş (Heidelberg 1927-1930), "Kitâbü'l-Büyû" kısmı Jeanette Ann Wakin tarafından müellifin biyografisi ve bir girişle birlikte *The Function of Documents in Islamic Law: The Chapters on Sales From Tahâwî's Kitâb al-Shurû' al-kabîr* adıyla yayımlanmıştır (Albany 1972). 10. eş-Şürûtü's-şagîr. eş-Şürûtü'l-kebir'in mevcut bölümleriyle birlikte Ruhî Özcan tarafından tahkik edilip bir araştırma kısmı ilâve edilerek *el-Hâvî fi şürûti't-Taḥâvî* adıyla yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış (1972, Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi), daha sonra eş-Şürûtü's-şagîr müzeyyen bi-mâ 'usira 'aleyhi mine's-Şürûti'l-kebir ismiyle neşredilmiştir (I-II, Bağdat 1974).

Tahâvî'ye ayrıca *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebir*, *Şerhu'l-Câmi'i's-şagîr*, *Şerhu Kitâbi'l-Âşâr* (İmam Muhammed'e ait eserlerin şerhleridir), *Şahîhü'l-âşâr* (Patna Ktp., nr. 548), *Aḥkâmü'l-kurân* (Hz. Peygamber'in yaptığı haccın mahiyetine dair 1000 varaktan fazla bir eserdir, bk. Kâdî İyâz, IV, 233), *Tefsîrü'l-Kur'ân* (Fuâd Seyyid, eserin En-fâl sûresinden başlayan bir bölümünün İskenderiye Kütüphanesi'nde [Câmiü's-Seyh, nr. 74] bulunduğunu kaydeder, bk. *Fihrisü'l-maḥtûâtü'l-muşavvere*, I, 29-30), eş-Şürûtü'l-evsat, *Hükümü arâzi Mekke*, *Qısmetü'l-ley' ve'l-ganâ'im*, *el-Veşâyâ*, *el-Ferâ'iz*, *Emşiletü kütübi'l-âdl*, *en-Nevâdirü'l-ıkhîyye* (on cüz), *en-Nevâdir ve'l-ḥikâyât* (yirmi cüzü aşkın), *İhtilâfî'r-rivâyât* ('alâ mezhebi'l-Küfiyyîn), *er-Red 'alâ 'İsâ b. Ebân* (İsâ b. Ebân'ın *Haṭa'u'l-kütüb* adlı eserine reddiyedir), *Naḳzu Kitâbi'l-Müdelîsin 'ale'l-Kerâbisî* (Kerâ-

bîsî'nin Hicazlı olmayan hadisçileri tenkit amacıyla yazdığı esere reddiye olup Alâeddin İbnü't-Türkmânî *el-Cevherü'n-naḳî* adlı eserinde bundan iktibaslar yapar), *er-Red 'alâ Ebî 'Ubeyd* (Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbü'n-Neseb*'ine reddiyedir), *Kitâbü'l-Ḥiṭâbât*, *el-Meḥâdır ve's-sicillât*, *el-Muḥâḍarât*, *Nevâdirü'l-Kur'ân*, *Kitâbü'l-Eşribe*, *en-Nihâl ve aḥkâmühâ ve şifâtühâ ve ecnâsühâ*, *el-Mişkât*, *el-Fevâ'id*, *Menâkıbü Ebî Hanîfe ve aşâbih* (Saymerî bu eserden birçok iktibas yapar) ve *et-Târiḫü'l-kebir* adlı eserler de nisbet edilmektedir. Temimî bu eserlerin bir kısmının aynı olma ihtimalinden söz etmektedir (*et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 52). Kâtib Çelebi *İhtilâfî'r-rivâyât 'alâ mezhebi'l-Küfiyyîn* adlı eserin *İhtilâfî'l-ulemâ'* ile aynı kitap olduğunu kaydeder (*Keşfü'z-zunûn*, I, 32). *Mu'înü'l-ümme 'alâ ma'rifeti'l-vifâk ve'l-ḥilâf beyne'l-e'imme* adıyla Tahâvî'ye nisbet edilerek yayımlanan eser ise (nşr. Hamdî eş-Şeyh, Mansûre 2007) Ahmed b. Muhammed el-Hüseynî es-Semerkandî'ye aittir.

Tahâvî hakkında pek çok çalışma yapılmıştır: Zâhid Kevserî, *el-Hâvî fi sîreti'l-İmâm Ebî Ca'fer et-Taḥâvî* (Kahire 1368; Karaçi 1983; Beyrut 1425/2004); Abdülmeccid Mahmûd, *Ebû Ca'fer et-Taḥâvî ve eşeruhü fi'l-ḥadîş* (Kahire 1395/1975); *el-İmâm et-Taḥâvî muḥaddîsen* (Kahire 1429/2008); Harun Reşit Demirel, *Ebu Ca'fer et-Taḥâvî Hayatı-Eserleri ve Me'ânî'l-Âşâr ile Müşkilü'l-Âşârındaki Hadisçiliği* (1990, yüksek lisans tezi, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Abdullah Nezîr Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Taḥâvî el-İmâmü'l-muḥaddîs el-fakîh* (Dimaşk 1411/1991); Sa'd Beşîr Es'ad Şeref, *el-İmâm Ebû Ca'fer et-Taḥâvî ve menhecühü fi'l-ıkhî'l-İslâmî* (Amman 1418/1998); Hâlid b. Muhammed Mahmûd eş-Şermân, *eş-Şinâ'atü'l-ḥadîşîyye fi kitâbi Şerhi'l-âşâr* (Riyad 1424/2003).

BİBLİYOGRAFYA :

Tahâvî, *Şerhu Me'ânî'l-âşâr* (nşr. M. Zührî en-Neccâr – M. Seyyid Câdelhak), Beyrut 1415/1994, I, 94-96; II, 188, 214, 259, 262, 266; III, 131, 132; IV, 200, 202, 233, 236; a.mlf., *Şerhu Müşkilü'l-âşâr* (nşr. Şuayb el-Arnaûd), Beyrut 1415/1994, I, 259; ayrıca bk. neşreden giriş, I, 41-54; a.mlf., *el-Muhtaşar* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Kahire 1370/1950, s. 15-16, 18, 63, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 3; Kindî, *el-Vülât ve'l-kuḍât* (Guest), s. 168-171, ayrıca bk. tür.yer.; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 260; Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Aḥbâru Ebî Hanîfe ve aşâbih*, Beyrut 1976, s. 25, 56, 158, 162-164, ayrıca bk. tür.yer.; Ebû Ya'lâ el-Halîfî, *el-İrşâd fi ma'rifeti 'ulemâ'i'l-*

ḥadîş (nşr. M. Saîd b. Ömer İdrîs), Riyad 1409/1989, I, 431-432; Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebir* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1414/1994, I, 50; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr* (nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acı), Kahire 1411/1991, I, 54-60, 219-220, 398-406; İbn Hazm, *el-İḥkâm* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Beyrut 1403/1983, IV, 83; VI, 16, 122, 143; VII, 137; VIII, 36; İbn Abdülber en-Nemerî, *Câmi'ü beyânü'l-ilm* (nşr. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyri), Riyad 1414/1994, II, 897, 1146-1150; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, III, 85; Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ'*, s. 142; Serahsî, *el-Mebsût*, II, 29; IV, 14; IX, 197; XXIII, 176; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-mu'lim* (nşr. Yahyâ İsmâil), Mansûre 1419/1998, IV, 233; Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 198; IV, 67; V, 259; VIII, 217-218; İbn Asâkir, *Târiḫü Dimaşk* (Amrî), V, 367-370; VIII, 374; Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 38; II, 213; V, 255; VII, 27; Burhâneddin el-Merginânî, *el-Hidâye*, İstanbul 1991, I, 228-229; II, 106, 133; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 22; Nevevî, *el-Mecmû'*, I, 143, 170; II, 328; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Riyad 1406/1986, VIII, 195-196; Zehebî, *A'lâmü'n-nûbelâ'*, XV, 27-32; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 808-810; İbnü't-Türkmânî, *el-Cevherü'n-naḳî* (Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* içinde), Haydarâbâd 1344, I, 11, 128; Kureşî, *el-Cevâhîrü'l-muḍîyye*, I, 195, 271-277, 337; IV, 570-572; a.mlf., *el-Hâvî fi beyânü'âşârü't-Taḥâvî* (nşr. Seyyid Yûsuf Ahmed), Beyrut 1419/1999; İbn Haldûn, *Muḳaddime*, Beyrut 1402/1982, s. 445; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 116; II, 322, 356; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 130; Makrîzî, *el-Muḳaffa'l-kebir* (nşr. Muhammed el-Ya'lâvî), Beyrut 1411/1991, I, 720-724; İbn Hacer, *Lîsânü'l-Mizân*, I, 274-282; Kınalızâde Ali Efendi, *Tabakâtü'l-Hanefiyye* (nşr. Süfyân b. Âiş b. Muhammed – Fîrâs b. Halîl Meş'al), Amman 1425/2003, s. 94-95, 171-173; Temimî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 49-52; *Keşfü'z-zunûn*, I, 32, 562, 674; II, 1046, 1143, 1384, 1627-1628, 1694, 1836; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 31-34; Abdülazîz ed-Dihlevî, *Bustânü'l-muḥaddîsin* (trc. Ali Osman Koçkuzu), Ankara 1986, s. 161; M. Zâhid el-Kevserî, *Maḳâlât*, Kahire 1372, s. 467-474; Fuâd Seyyid, *Fihrisü'l-maḥtûâtü'l-muşavvere*, Kahire 1954, I, 29-30; Sezgin, *GAS*, I, 439-442; Abdullah Nezîr Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Taḥâvî: el-İmâmü'l-muḥaddîs el-fakîh*, Dimaşk 1411/1991; Muḥarrem Önder, "Ebû Ca'fer et-Taḥâvî ve Şürût İlmî", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 11, Konya 2008, s. 365-397; N. Calder, "al-Taḥâvî", *El'* (İng.), X, 101-102.

DAVUT İLTAS

Akaide Dair Görüşleri. Mu'tezile, Kaderiyye, Cehmiyye, Müsebbihe ve Şia gibi itikadî ve siyasî mezheplerin teşekkül ettiği bir dönemde yaşayan Tahâvî, Ehl-i sünnet inancının yerleşmesi ve gelişmesine katkıda bulunmuştur. *Beyânü 'akideti Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a* adlı eserinin mukaddimesinde Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin akaide dair görüşlerini açıklamıştır. Mâtürîdî ile Tahâvî'nin genel bir değerlendirilmesi yapıldığında Mâtürîdî'nin Ebû Hanîfe'ye ait itikadî görüşleri akfî bir temel üze-